

ČESKÝ ATEISMUS A ČESKÝ SKEPTICISMUS: RELIGIONISTICKÁ DEKONSTRUKCE NĚKOLIKA OBLÍBENÝCH KLIŠÉ

RLB 78 Aktuální náboženská situace v ČR, PS
2011

Struktura přednášky

- Expozé
- Tři „mýty“ o vztahu Čechů k náboženství
- Charakter „české sekularizace“

Expozé

„Jsem bezvýhradný ateista, až se bojím, že mne Pánbůh potrestá“

(J. Cimrman)

Expozé

Mnozí Češi a především pak jejich politické a intelektuální elity si zakládají na údajné sekularizaci či dokonce ateizaci české společnosti. Jejich zaujetí touto otázkou přitom nezřídka přerůstá v jakousi posedlost, v jejímž důsledku získal český národ pověst nejateističtějšího národa na světě, kterou se mnozí z nás chlubí stejně jako např. Poláci svým katolicismem.

Tři „mýty“ o vztahu k Čechů k náboženství

1. Jako potomci husitů, jsme v podstatě náboženskými anarchisty
2. Náš postoj k náboženství určuje pragmatická a švejkovská povaha
3. Zásadním zlomem v postoji Čechů k náboženství bylo 40 let komunismu

Husův národ (1)

1. Náš postoj k náboženství, zejména k náboženským institucím, ovlivnila husitská tradice
2. Pobělohorská rekatolizace byla pouze povrchní a způsobila odpor Čechů k náboženství

Husův národ (2)

Ze zhruba dvou miliónů obyvatel Čech bylo na konci 16. století jen **300 000** katolíků. Na Moravě asi **70 000** z celkového počtu **750 000** obyvatel, tedy zhruba pouze jedna desetina (!). V Praze představovali katolíci pouhých **5 %** všech obyvatel (asi **2 000** z celkových **40 000**).

Husův národ (3)

Tomu odpovídaly i nepoměry v počtu církevních objektů jednotlivých denominací. Z celkového počtu **1366** kostelů a farností existujících v této době v Čechách jich pouze **300** bylo katolických, přičemž na počátku 15. století, tj. před počátkem husitství, fungovalo více než **2000** katolických kostelů a farností. Rovněž na Moravě bylo katolických kostelů mnohem méně než svatostánků protestantských. Z celkového počtu **636** kostelů bylo katolických pouze **70**

Husův národ (4)

Podle sčítání lidu uskutečněného v roce 1900 se ke katolické církvi hlásilo **97 %**, na Moravě **96 %** a v rakouském Slezsku dokonce **98 %** z celkového počtu obyvatel tzv. českého jazyka, což v souhrnu znamená, že ke katolictví se formálně hlásilo **97 %** všech Čechů žijících na území dnešní České republiky.

Husův národ (5)

O deset let později, v roce 1910, byla situace velmi podobná a ke katolictví se přihlásilo **97 %** obyvatel. Počet obyvatel protestantských denominací byl v podstatě zanedbatelný a pohyboval se v rozmezí **2,5 až 3 %**.

Husův národ (6)

Mnozí autoři nicméně v této souvislosti katolicismus českého obyvatelstva zpochybňují. Hlavním argumentem je především povrchnost katolicismu, projevující se zejména **formalizovanou zbožností často spojenou s předkřesťanskými, pohanskými praktikami,** která měla daleko od niterné a „autentické“ zbožnosti.

Husův národ (7)

- Jako příklady těchto interpretací můžeme uvést tvrzení *Petra Pitharta*, podle kterého měl český pobělohorský katolicismus často blízko k pověře. A vlastně ani o katolicismus nešlo.
- Významný historik *Jiří Kořalka* je přesvědčen, že rekatolizace českého obyvatelstva byla navenek úspěšná, avšak české katolictví – s výjimkou jižních Čech a velké části Moravy – bylo poměrně povrchní, vlažné a do značné míry racionalistické.

Husův národ (8)

Tyto interpretace je nicméně třeba odmítnout jako neadekvátní a založené v podstatě na *teologizujícím* vidění problému.

Švejkův národ (1)

Skepsi, vlastní Francii, nalézáme u nás jen málo; zato však se u nás vyskytuje typický indiferentismus, který mnohdy hraničí s cynismem. Kdybych chtěl naši duševní atmosféru, v níž žijeme, označit jedním slovem, nazval bych ji byrokratickým katolicismem nebo indiferentismem.“

(TGM)

Švejkův národ (2)

Hlavní příčinu tohoto stavu vidí Masaryk jednoznačně v charakteru současného katolicismu, který podle něj zdůrazňuje nikoli víru, ale církev jako instituci.

Švejkův národ (3)

Toto přesvědčení, spolu s jeho pojetím českých dějin, ho vedlo k názoru, že rekatolizace způsobila mravní pokřivení českého národa, který se z hrdého národa oddaného ideálům humanity, pravdy a autentické zbožnosti stal podrobeným, zakřiknutým národem snažícím se především přežít, a to často za pomoci instrumentálního pragmatismu a cynismu.

Komunistická devastace

- Demografické a sociální proměny české společnosti
- Střet s náboženskými institucemi
- Náboženství jako ideologický problém
- Reálný socialismus jako další forma modernizace společnosti

Komunistická devastace

- S komunistickým režimem se v portfoliu českého sekularismu objevila nová položka – ideologické odmítnutí náboženství jakožto ztělesnění klamavé ideologie (opia lidstva), která slouží k legitimizaci třídního útlaku.
- V českém kontextu však byla tato klasická marxistická interpretace náboženství spojena s prvorepublikovým nacionálně laděným antikaticismem, což jí v mnoha ohledech dodalo značné věrohodnosti.

Komunistická devastace

- Prohlubující se lhostejnost vůči náboženství však měla dosti ambivalentní konsekvence. Na jednu stranu vedla k tomu, že postavení náboženství se marginalizovalo i v osobním životě průměrného Čecha, na stranu druhou přeci jen bylo náboženství chápáno jako něco „protirežimního“ a tím v sobě obsahovalo přitažlivost protestu a alternativy, aniž by to ovšem znamenalo identifikaci se s náboženstvím jakožto životním postojem.

Komunistická devastace

- Právě tato skutečnost se naplno ukázala v okamžiku, kdy komunistický režim po roce 1968 ztratil v očích naprosté většiny obyvatel poslední známky legitimacy. Náboženské společnosti, zejména katolická církev, ale v jistém ohledu i náboženství jako takové, se pro nezanedbatelnou část společnosti staly vyjádřením alternativy, jinakosti a v jistém smyslu i naděje. Šlo ale o naději „politickou“ a nikoli spojenou se snahou po nalezení nového způsobu života. Ten byl naopak stále více ovlivňován konzumerizmem a individualizovaným materializmem.

Charakter české sekularizace

Česká společnost je příkladem společnosti, která si i přes mnohá existující kliše žádá mnohem jemnější model sekularizační teze. Je přitom třeba, aby tento model zohledňoval jak výrazný odklon od tzv. institucionalizované religiozity, který bývá často nesprávně interpretován jako důkaz vysoké míry sekularizace české společnosti, tak také to, že náboženství hrálo a stále hraje významnou roli při vytváření moderní české národní a kulturní identity.

Charakter české sekularizace

1. Probíhající změna není lineární a nevede k finální fázi „konce dějin“;
2. Vztah mezi ekonomickými a kulturními procesy není jednostranně deterministický, ale vyznačuje se vzájemnou provázaností a reciprocitou;
3. Modernizaci nelze etnocentricky ztotožňovat s „westernizací“ – ačkoliv industrializace vzešla z prostředí Západu, představuje tento západní vývoj pouze jednu z verzí modernizace;
4. Demokratizace není inherentním rysem modernizace.

Charakter české sekularizace

- Střední Evropa není jednotným prostorem a střeoevropské státy (i přes společné historické osudy) prošly často rozdílnými formami transformace do podoby moderních evropských států. Univerzální výkladové rámce týkající se střední Evropy musí proto nutně selhat.

Charakter české sekularizace

Příkladem může být teorie významného maďarského sociologa náboženství Miklose Tomky, který proces modernizace střední a východní Evropy spojuje s masovou industrializací vyvolanou politickými změnami po roce 1945.

V této souvislosti periodizuje dějiny tohoto regionu v 19. a 20. století následovně:

- období do roku 1945 označuje jako předmoderní fázi doznívající tradiční společnosti,
- období 1945 až 1989 fází modernizace
- konečně období po roce 1989 pozdně moderní (postmoderní) fázi.

Charakter české sekularizace

Vhodnější by bylo mluvit o dvoustupňové či dvourychlostní modernizaci střední a východní Evropy, kdy její západní část, kryjící se s územím předválečného Německa a Předlitavska, procházela procesem intenzivní modernizace v podstatě již v průběhu 19. století.

Charakter české sekularizace

Charakter a hloubka procesu modernizace, který vedl spolu s náboženskou uniformitou české společnosti v 19. století k podkopání základů tradiční společnosti a tím i znedůvěryhodnění tradičních náboženských institucí.

Paradoxně právě téměř stoprocentní katolicismus české společnosti, která jako jedna z mála středoevropských společností čelila zvláště v druhé polovině 19. století silnému modernizačnímu tlaku, vedl k tomu, že tradiční náboženský obraz světa byl nahrazen skepsí vůči náboženství.

Charakter české sekularizace

Náboženská uniformita české společnosti totiž neumožnila řešit svízelnou situaci rychlé modernizace hledáním alternativ v jiných náboženských skupinách a proudech, ale vedla k postupné formalizaci náboženské příslušnosti, která nakonec přerostla v lhostejnost a nedůvěru. Žádná jiná středoevropská společnost se v takové situaci neocitla. Buď byla nábožensky mnohem více heteronomní, jako např. společnost německá, nebo zažila spíše pozvolný proces modernizace, což byl případ společnosti polské.